

Zehir İçre Bir Deva: Osmanlı Arşivi Belgelerinde Akrep İzleri

BÜŞRA ARABACI*

*Zehirden tiryâk kimse bula mı
Niş-i 'akreb nûşîdârû ola mı
(Ahmedî, 1245)¹*

Sahra çöllerini mesken tutan akrep türlerinin Ahmedî'nin beyitlerinde geçen düşman imgesinden haberdar olduklarını varsaymak güçtür; en azından insan dimağının kavrayabildiği ölçüde. İnsan merkezli (antroposentrik) bir anlatıda akrep zehirli canlılar sınıfında negatif bir söylemle temsil edilir. Halk anlatılarında yer bulan akrep imgeleri, akrebin kötülükle ilişkilendirilmesinin yaygın bir söylem olduğunu gösterir.² Akrebi bir aktör olarak konumlandığımızda ise, bir yandan denge bozucu potansiyele sahip böceklerin düşmanı, öte yandan toprağı havalandıran bir canlı ve kırlangıçlar için besin kaynağı olarak ekolojik sistemde görece göze çarpmayan ama kayda değer bir rol oynadığını görüyoruz.

Akrep-insan ilişkisi, akrep zehrinin (*venom*) insan hayatını tehdit edici bir etkiyle değerlendirilmesi sonucu olumsuz bir şekilde algılanagelmıştır. Ahmedî'nin işaret ettiği gibi akrep bir düşmanı temsil eden, zarar vermesi muhtemel bir canlı halinde anlatılarda yer edindi. Oysa onun da insanı tehlike olarak görebileceğini ve hayatta kalmak güdüsüyle bedeninde gizlediği zehrini kullanmaya hazır olduğunu anlamak adına durumu akrebin gözünden okumaya çalışmak gerekir. Bu inceleme, Osmanlı arşiv belgeleri aracılığıyla akrebin nasıl şifalı bir söylemle yer edindiğini hayvan tarihi ekseninde

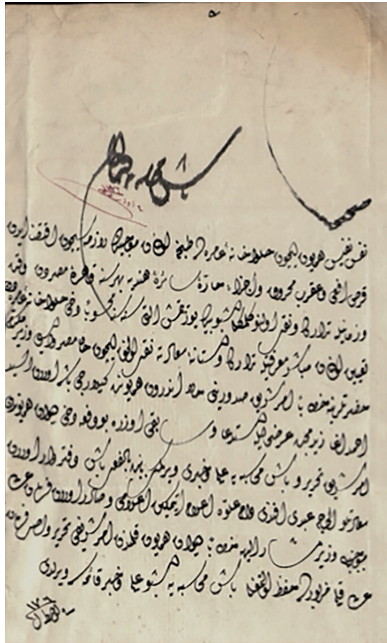
* Hacettepe Üniversitesi, busra-arabaci@hacettepe.edu.tr

1 Günümüz Türkçesi: "Zehirden panzehir olur mu?/ Akrep sokması şifa verici bir ilaç olur mu?" Ahmedî'nin akrep üzerine pek çok beyti vardır, bunlardan bir diğeri "Mâr u 'akrebdür tabiatde le'im/Bislemez anı kişi K'ola hakîm" (Ahmedî, 1244) Ahmedî, *İskender-nâme*, "Matla-i Dâsitân," Haz. Yaşar Akdoğan, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri (t.y.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2025)

2 Akrebe dair söylemlere bir örnek olarak bilim insanı Ersen Aydın Yağmur'un 2024 yılında Konya'da keşfettiği yeni bir akrep türüne eşi Gülhanım Yağmur'a ithafen *Euscorpis gulhanimae* adını vermesi gösterilebilir. Bu ithafın kamuoyunda onurlandırma mı yoksa yergi mi olduğu belirsizliğini korumuştur. "Türkiye'de yeni bir akrep türü keşfedildi," *İhlas Haber Ajansı*, 9 Ekim 2024, <https://www.ih.com.tr/manisa-haberleri/turkiyede-yeni-bir-akrep-turu-kesfedildi-125707466> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2025).

tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda akrebin zehirden devaya dönüşen algısı ve Osmanlı sarayına yolculuğu 1763-84 arasından belgelerle örneklendirilecek; hayvan-insan etkileşimi ve hayvanların sınıflandırılması üzerine bir değerlendirme gerçekleştirilecektir.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde rastladığımız akrebi mevzubahis eden en erken tarihli belge, 1763 yılından baş muhasebeye hitaben hazırlanan bir ilmühaberdir (Görsel 1).³ Bu belge, sarayın helvahanesinde sultan için hazırlanan macunlarda kullanılmak üzere gereken yılan (*kurs-ı ef'î*), akrep (*akreb-i mahrûk*) ve çeşitli ecza maddelerinin Kahire'den temin edilerek İstanbul'a gönderilmesini konu almaktadır. Tedariğin helvahaneden görevlendirilen mübaşir aracılığıyla yürütülmesi için Mısır valisine hitaben bir *emr-i şerif* çıkarılması ve konunun baş muhasebeye bildirilmesi ile süreç başlatılmıştır. Akrep Osmanlı sarayına Mısır'dan her yıl kavrulmuş (*mahrûk*) halde getirilirken, yılan ve türlü ecza maddelerinin de İstanbul'a sevki "*mu'tâd-ı kadîm*" çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu doğrultuda, her yıl tedarik edilecek ecza için bir mübaşir tayin edilmiş, bu durum Mısır valisine bildirilir ve gerekli malzemenin saraya nakli sağlanmıştır.⁴

Görsel 1. BOA, C.SM. 13.667. H. 1176 (M. 1763).

Klasik Türk edebiyatında ve kültüründe zehri temsil eden akrebin Saray-ı Hümayun'un şifa kaynakları arasında nasıl yer aldığı merak konusudur. Karşıtların bütünlüğü anlayışına dayanan Yin-Yang dengesi misali bu canlının kötü ile iyi imgelerinin iç içe geçmişliği her an ters yüz olmaya hazır bir anlatıyla bizi baş başa bırakır. Roma'dan Osmanlı'ya akrep, tabip ve cerrahların eserlerinde zehir-şifa ikiliği etrafında şekillenir. Zıtların bir bütün oluşunu hatırlatırcasına Grekçe *pharmaka* terimi hem ilaç hem zehir anlamını taşımaktadır.⁵ Anlatılarda akrep ilkin zehri ve sokmalarıyla karşımıza çıkar ve beraberinde kendisine karşı alınabilecek önlemler ve iyileştirme üzerine tarifler yer alır. Örneğin filozof ve hekim İbn-i Sînâ (980-1037) *El-Kânûn Fî'l-Tıbb* adlı eserinde akrep ve yılan zehriyle mücadele için çeşitli bitkisel ürünler listelemiştir.⁶ Ayrıca turp,⁷ fındık, çam fıstığı, kereviz, asma göv-

3 BOA, C.SM. 13.667, H. 1176 (M. 1763).

4 BOA, C.SM. 6.275 (M. 1782).

5 John M. Riddle, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine* (Austin: University of Texas Press, 1985), 138.

6 İbn-i Sînâ'nın akrep zehrine karşı önerdiği bitkiler pelin otu, hazeran, ada soğanı, ağaç kavunu çekirdekleri, boğa dikeni, eşek turpu, yavşan, kaplan otu, hindiba kökü, lohusa otu, ebu cehil karpuzu, kara yonca, dağ nanesidir. *El-Kânûn Fî'l-Tıbb*, çev. Esin Kâhya (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017) C. II, 70, 73, 102, 124, 172, 177, 189, 214, 250, 264, 271, 501.

7 "akrep üzerine tatbik" edilmesinin canlıyı öldüreceği, yiyene de sokmasının zarar vermeyeceği eklenmiş; ancak canlının ıtlafında nasıl uygulandığının ayrıntısı verilmemiştir. İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî'l-Tıbb*, C.II, 505.

desi külleri, defne gibi kolaylıkla erişilebilir bitkilerle⁸ bu zehri bertaraf etme reçeteleri sunar. Onun tedavi yöntemleri arasında hayvan ve hayvan ürünleri de yer almış; çekirgenin “kebab edilip yenmesi”,⁹ közlenmiş kuzu eti tüketilmesi¹⁰ gibi yöntemlerle bir canlının zehrini bir başka canlıyla gidermeyi önermiştir. İbn-i Sînâ harici uygulama olarak ise eşek gübresi kurusunun şarap ile karıştırılması,¹¹ akbaba safrası¹² ya da tatlı su yengecinin balla harmanlanıp uygulanmasının¹³ akrep sokmasına karşı etkili olduğunu belirtir. Bu tariflerden farklı olarak insan tükürüğünün akrebi öldüreceği¹⁴ şeklinde ifadelerle de rastlarız.

Zehirden Tiryâk

Akrep zehrine karşı alınan önlemlere ilişkin kaynakları önce Antik Mısır’da ve Yunan tıbbında görürüz. Bu tariflere ilişkin erişilebilen ilk tıbbi kayıt, zehri gidermek üzere akrep külünü şarapla karıştırarak bir içecek hazırladığı aktarılan, M.Ö. II-III. yüzyıllarda yaşamış filozof Gaius Plinius’a aittir.¹⁵ Filozofun ismi bir başka kez kendi geliştirdiği bir karışımla karşımıza çıkar: tiryâk (*theriakon*). Pontus kralı Mithridates’in (M.Ö. 135-63) zehirlenme korkusuna çare olarak Plinius, tiryâk adında farklı karışım ve zehirlerden oluşan bir panzehir üretir.¹⁶ Benzer bir mantık çerçevesinde İbn-i Sînâ, yanmış akrebin içilmesine dayanan ve akrep külünün kullanıldığı farklı reçeteler sunmaktadır.¹⁷ Bu yaklaşım Osmanlı tıbbında Sabuncuoğlu Şerefeddin’in (1386-1468) yılan parçaları içeren tiryâk tarifleriyle devam eder.¹⁸ Böylece hem tedbir hem tedavi amaçlı üretime giren tiryâk, yüzyıllar boyunca kullanılacak bir macuna dönüşür.

Bu kısma kadar yer alan örneklerde, akrebin tehlike ile şifa arasında salınan bir varlık olduğunu, sonrasında ibrenin faydaya kaydığını görmekteyiz. Üstelik faydadan kastın yalnızca ilaç üretimi olmadığını ve akrebin Greko-Romen dünyasında düşman hattında zehri ve görünüşüyle bir biyolojik silah gibi kullanıldığını söylemek gerekir.¹⁹ Öyle ki, akrep askeri başarı elde etmede oynadığı rolle Romalı Praetorian muhafız birliğinin de simgesi olmuştur.²⁰ Akrebin, Roma’da orduda sembolik bir anlam kazanması ile imparatorluğun sınırlarının Mısır’a kadar uzanması arasında bir bağlantı kurulabilir. Nite-

8 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 151, 171, 343, 352, 646.

9 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 180.

10 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 377.

11 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 245.

12 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 558.

13 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 432.

14 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C. II, 367.

15 Plinius Secundus, *The Historie of Nature*, Çev. Philemon Holland (1601), C. XI, böl. XXV. <https://penelope.uchicago.edu/holland/pliny11.html> [Erişim Tarihi: 26 Aralık 2025].

16 Hasan Malay, “Antik Devirde Bitkisel ve Hayvansal Zehirler, Panzehirler ve Biyolojik Savaşlar,” *Akrepler “Yaşayan Fosiller”*, yay. haz. H. Arıkan, E. Akçiçek (Ege Üniversitesi Yayınları: İzmir, 2022), 42.

17 İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fî’l-Tıbb*, C.II, 483.

18 Sevgi Şar, Kenan Süveren, “Mücerreb-nâme’deki Tiryâk Formüllerinin Eczacılık Açısından Değerlendirilmesi,” *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics* 14 (2006): 147, 149.

19 Adrienne Mayor, “Animals in Warfare,” *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, yay. haz. Gordon L. Campbell (Oxford: Oxford University Press, 2014), 283-284.

20 Ayrıca savaş meydanında düşman birliklerini dağıtmadaki etkisiyle bilinen, akrep gibi uzanan kuyruğu bulunan bir saha silahının ismi de *scorpion* olarak kayıtlara geçer, *The Roman History of Ammianus Marcellinus*, C.II, XXIII, 329, erişim 26 Aralık 2025, <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/23.html>.

kim dünyanın en tehlikeli akrep familyalarından biri addedilen *Buthidae* Kuzey Afrika coğrafyasında yaygın olup, Roma tarihi bağlamında şimdiye dek göz ardı edilmiş bir aktör olma ihtimali taşımaktadır.

Akrebin tehlikeyle ilişkilendirilmesi, onu tanımlamak için kullanılan sınıflandırma yöntemini de görünür kılmaktadır. Biyolog Carl Linnaeus'un (1707-1778) incelemesine tabi tutulan canlılar, zararlı ve yararlı sınıflarına "zehir" etkeni üzerinden yerleştirilmişlerdir. Ancak bu sınıflandırmanın ne kadar geçişken olduğunu kayıtların ve belgelerin dilinden dahi anlamaktayız. Akrebin zehrine sayfalar ayıran eserler akrebi aynı zamanda şifa kaynağı olarak da görmüş, akreplerden tiryâk (macun) yapımı hususunda nasıl yararlanılacağına da yer vermiştir.

Görsel 2. Anadolu halısında akrep motifi. İstanbul Halı İhracatçıları Birliği (İHİB), "Anadolu Halısı Belgeseli," <https://www.youtube.com/watch?v=faGioTSA7gk> [erişim tarihi: 30 Aralık 2025].

Tıbbi kaynaklarda olduğu gibi maddi kültürde de bu ikiliği görürüz. Asya halı motiflerine akrep figürü işlenmesi, tasvirin temsil ettiği canlıya karşı koruma sağlamasıyla ilişkilendirilir.²¹ Kilimlere yerleşmiş motiflerde de tehlike ile koruma böylece iç içe geçmiştir. Her yörede farklı şekillerde temsil bulan akrep motifi, bir hareketlilik ve akrebin kısıpçalarını vurgulama maksadıyla geometrik kıvrımlarla verilmiştir. Özellikle kırmızı renginin koruma maksadıyla işlenen motiflerde kullanıldığı belirtilmektedir.²² (Görsel 2) Fakat ibrenin ne zaman faydalıdan zararlıya kayacağı şüphelidir; her an tahribat, ölüm yahut ekonomik zarar ile ilişkilendirilebilecek olan bu canlı olumsuz bir şekilde karşımıza çıkabilir.

hayvanların aktörlüğü yıkıcılık ve tarımsal zararlar ilişkilendirilir.²³ Hususi olarak tarih yazımında hayvan tarihinin gelişimi ("hayvan dönemci" / *animal turn*) aşamasına dek²⁴ tarihçinin belgenin dilini baz alması ve devletin bakış açısıyla görmesi bu anlatının benimsenmesinde etkilidir. Öyle ki hayvanın görünürlüğü insan merkezli bir bakış açılarından kaynaklı olarak insan hayatına zararı ya da ekonomik faydasıyla dahil olduğu süreç önemli hale gelmiştir. Yirminci yüzyılda tarih yazımındaki yönelimlerle kaynakların

Söz konusu durum yalnızca akrep için geçerli değildir; Osmanlı arşivlerinde "haşerat" olarak addedilen yılan, çekirge, fare gibi

21 Janet Harvey, *Traditional Textiles of Central Asia* (Thames and Hudson: New York, 1996), 41.

22 Mehmet Doğan, Uğur Çay, "Anadolu Halı Dokumalarında Akrep Motifinin Yöresel Uygulama Biçimleri," *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 12/125 (2025): 2406.

23 Semih Çelik, "Humans in Animalscapes: Reconstructing Vermin-Human Interactions in Rural Anatolia and Mesopotamia (ca. 1600–1850)," *Diğer* 2022 3 (1): 51, 52.

24 Onur İnal ve Yavuz Köse, "Human-Animal Encounters in the Middle East and Central Asia," *Diğer: Journal of Ottoman, Turkish and Middle Eastern Studies* 3 (1): 6; Deniz Dölek-Sever, "Hayvan Tarihi: Osmanlı-Türkiye Geçmişine Türlerarası Perspektifle Bakmak," *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2024): 249.

dilinin ötesine geçmek, böylece eleştirel bakabilmek hedeflendi.²⁵ Dilin ötesine geçmek, insan aktörlüğünün merkeze alınmadığı; insan-hayvan etkileşiminin çok katmanlı doğasının hesaba katıldığı bir bakışla mümkün olabilecektir. Tekil bir doğa anlayışı içinde hem insanın hem de hayvanın bu bütünü ayırmaz parçaları olduğu kabul edildiğinde, insan-hayvan bir aradılığına vurgu yapmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu bağlamda söz konusu hayvanları zararlı/yararlı, zehir/panzehir, hastalık/şifa ya da tehlike/koruyucu gibi değişmez ikiliklerle değerlendirmek etkileşimleri indirgemeci bir şekilde açıklamamıza yol açmaktadır. Karşıtlıklardan kaçınmak için ise canlıların izini sürmeye dayanan bir yöntem, varlıkların kendi dinamiklerini ve hareketini anlamaya imkân tanıyan, tarihi doğa bilimleriyle buluşturan interdisipliner bir yaklaşım gereklidir.

Akrebin Saraya Yolculuğu

Arşiv belgelerine konu olan akrebin memleketi Mısır'a doğru uzandığımızda karşımıza ilk olarak Serket tanrıçası çıkar. Başında bir akrep figürüyle resmedilen bu tanrıçaya akrep ve zehirli addedilen hayvanlara karşı koruyucu bir rol verilmiştir.²⁶

Günümüzde Mısır'ı da içine alan Kuzey Afrika akrep zehirlenmelerinde dünyada hâlâ en çok tehlikenin bulunduğu yer olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca en zehirli akrep türlerinin de burada yer aldığı görülüyor.²⁷ *Buthidae* familyasından olan *Leiurus quinquestriatus* (nâm-ı diğer *deathstalker*) cinsindeki ölümcül akrep, en toksik tür olması ve venom protein konsantrasyonunun diğer akrep türlerine göre yüksek olması açısından ilk sıradadır.²⁸ Bu familyanın hâlâ yeryüzündeki insan ölümlerinin çoğundan sorumlu olduğu da belirtilir.²⁹ Ancak yine panzehir (*antivenom*) üretiminde ve farmakolojik olarak çeşitli ilaçların imalatında bu familya gözde bir konumdadır.³⁰ Özellikle de akrep venomunun molekül, peptid ve protein yönünden zengin oluşu akrepleri ilaç sektöründe kullanışlı hale getirmektedir.³¹ Geleneksel tıptaki akrep yağı ya da

Görsel 3. Serket (Selket) tanrıçasının M.Ö. on üçüncü yüzyıldan günümüze ulaşan Nefertari Mezarı'na işlenen tasviri. Egypt Museum, <https://egypt-museum.com/selket/> [erişim tarihi: 28 Aralık 2025].

25 Dölek-Sever, "Hayvan Tarihi," 246 ve 248.

26 John D. Nunn, *Ancient Egyptian Medicine* (British Museum Press: London, 1996), 100.

27 J.-P. Chippaux, M. Goyffon, "Epidemiology of Scorpionism: A Global Appraisal," *Acta Tropica* 107 (Elsevier, 2008): 76.

28 M. Wesam Salama, Khadija M. Sharshar, "Surveillance Study on Scorpion Species in Egypt and Comparison of their Crude Venom Protein Profiles," *The Journal of Basic and Applied Zoology* 66 (2013): 183, 186.

29 Chippaux, Goyffon "Epidemiology of Scorpionism," 72.

30 Chippaux, Goyffon "Epidemiology of Scorpionism," 72-73.

31 Bora İnceoğlu vd. "One Scorpion, Two Venoms: Prevenom of *Parabuthus Transvaalicus* Acts as an Alternative Type of Venom with Distinct Mechanism of Action," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 100/3 (2003): 922.

külü biçiminde olmasa da bugün modern tıp ilaç yapımında akrep moleküllerinden yararlanmaktadır.

Mısır eyaletinden payitahta akrebin ilk ne zaman nakledildiği bilinmez. On sekizinci yüzyıl belgelerinde “*kadimden beri mu’tâd*”³² oluşunun belirtilmesiyle bu uygulamanın çok önceleri başladığını anlıyoruz. Fransız seyyah Jean-Baptiste Tavernier’nin (1605-1689) on yedinci yüzyılda Topkapı Sarayı anlatısında akrebe yer vermesi, o sırada bu canlı üzerinden yerleşik tıbbi bir uygulama olduğunu gösterir. Tavernier saray kilerinde büyük miktarlarda tiryâk yapıldığını ve saray içerisinde çokça tüketildiğini nakleder. Tiryâk’ın en iyi hammadde olduğuna inanılması sebebiyle Mısır’dan hususi olarak engerek yılanı getirildiğini de eklemektedir.³³ Bu yıllarda Mısır’dan yılanın yanı sıra, muhtemelen akrep de tedarik ediliyordu. Getirilen malzemeler bir bütün halinde “*kurs-ı ef’î, akreb-i mahrûk ve eczâ-yı hârre ve sâire-i Hindiyye*”³⁴ olarak ifade edilir. Belgelerde içeriğini bilmediğimiz “*hârre-i mütenevvia*”,³⁵ “*hârre-i eczâ-i Hindiyye*”³⁶ tabiriyle zikredilen farklı baharat ve ecza maddelerinin de Mısır’dan getirildiğini anlıyoruz.

Nitekim *kurs-ı ef’î* ifadesiyle geçen yılan parçacıklarının yine on yedinci yüzyılda Mısır’da nasıl bir aşamadan geçtiğini Evliya Çelebi’den (1611-1682) öğreniriz. Yılan avcıları (*sayyâd*) keçelerle korunarak ava çıkar; yakalanan yılanların derisi yüzülür, iç organları tasfiye edilir ve gövdeleri parçalara bölünürdü. Ardından tuzla salamura edilerek küplerde saklanır, bu halde başka ülkelere gönderilirdi. Mısır’da *tiryâk-i fâruk* şeklinde adlandırılan macun bu türden yılan parçacıklarından yapılmaktaydı.³⁷ Seyyahların anlatılarında geçen yılan gibi, akrep de bu bölgeden temin edilirdi. Mısır’ın akrep tedarikinde öne çıkmasının nedeni, Sahra Çölü içindeki bu bölgede, toksik etkisi belirgin olan *Buthidae* familyasının bulunmasıydı.

Tavernier’nin işaret ettiği gibi sarayın Enderûn dairesinde helvahanede macun hazırlanmaktaydı. Helvahane dahilinde hizmet eden kilercibaşı eksik bulunan maddeleri arz eder, Dîvân-ı Hümâyûn’dan emir çıkarılır, durum baş muhasebeye bildirilerek Mısır’dan tedarik yoluna gidilirdi. Ecza maddelerinin nakli için de yine kiler bölümündeki helvahane görevlileri arasından bir mübaşir tayin edildiğini öğreniyoruz (“*Helva-hâne-i âmiremden tâyin olunan mübâşir mârifetiyle tedârik ve Âsitâne-i Saâdet’e takdîm*”).³⁸ İzlenen yöntem, olası karışıklıkları önlemeyi, sultanın eczasını denetim altında tutmayı ve malzeme kalitesini incelenmeyi amaçlayan bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır.

Osmanlı helvahanesi için *akreb-i mahrûkun tedârik ve nakil*³⁹ sürecini konu alan belgelerde Kahire vurgusu geçtiğinden, akrebin Kahire üzerinden geldiği varsayılabilir. Kaynaklar avlanmanın Kahire’nin hangi coğrafi sahasında gerçekleştirildiğine dair bir bilgi

32 BOA, C.SM. 13.667. H. 1176 (M. 1763).

33 Jean- Baptiste Tavernier, “Tiryakın Bileşimi,” *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, yay. haz. Necdet Sakaoğlu, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 120.

34 BOA, C.SM. 13.667, H. 1176 (M. 1763).

35 BOA, AE. SABH.I. 27. 2101 H. 1198 (M. 1784).

36 BOA, CSM. 86.4344. H.1186 (M. 1772).

37 Evliyâ Çelebi, X. C. Y120a-123b arasında ayrıntılı olarak bu bahis geçmektedir, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*.

38 BOA, C.SM. 86.4344. H. 1186 (M. 1772).

39 BOA, C.SM. 13.667. H. 1176 (M. 1763).

sunmaz; ancak şehir merkezinin bu sürece dahil olmadığı anlaşılmaktadır. Zira akrebin avlanış yöntemi hususunda Kuzey Afrika'daki İsbâvî dervişlerine atfedilen bir toplama merasiminden bahsedilir. Anlatılara göre akrep, gece yarısı yerleşim yerleri dışında ateşten yararlanılarak cezbedilir ve bu yöntemle yakalanırdı.⁴⁰ Akrebin gecenin belli bir kısmında avlanmaya çıkması yakalanmasına uygun bir zemin hazırlar. Aynı şekilde yaz sıcaklığında akrebin görece daha görünür olması da bu mevsimde yakalanma ihtimalini artırır, nitekim Evliyâ Çelebi yılanın da Mısır'da temmuz ayında avlandığını aktarır.⁴¹

Akrebin teminini izleyen aşamada bu canlı kullanım amacına göre hazırlanır. Akrebin yağda kızartılması ya da zeytin yağında bekletilmesi sonucu akrep yağının ortaya çıkarıldığı, zehirlenme ve çeşitli hastalıklarda bu ilacın uygulandığı aktarılmaktadır.⁴² Ancak Osmanlı sarayı için yola çıkacak akrepler macun yahut tiryâk hammaddesi için yakılır. Zira yanmış böcek kullanımı da antik tıpta uygulamada olan bir prosedürdür. Yine Romalı tabip Pedanios Dioscorides (M.S. 40-90) deniz atı da dahil farklı canlıların yakılıp küllerinin kullanıldığı çeşitli ilaç tariflerine yer vermektedir.⁴³ Akrebin canlı olarak taşınması yerine, *mahrûk*⁴⁴ halde sevk edilmesi bu sürece dahil olacak canlıların güvenliğini sağlamayı amaçlayan, kolaylaştırıcı bir yöntem olarak yorumlanabilir (Görsel 4). Bu tercih, özellikle Mısır menşeli son derece zehirli akreplerin tehlikeli doğasının, nakliye ve muhafaza yöntemlerini belirleyen ve insan eylemini yönlendiren bir faillik olarak temayüz ettiğini göstermektedir. Hazır hale getirilen bu canlının nakledilen miktarı her zaman kaydedilmemiş olsa da 1884'te "iki kafes olmak üzere"⁴⁵ talep edildiğini görmekteyiz. Bahsi geçen kafes, ahşap, tel ya da demirden örülmüş bir yapı olabileceği gibi tente pervazla kaplanmış da olabilir.⁴⁶

Kahire'den sevk edilen ecza maddelerinin İskenderiye Limanı aracılığıyla İstanbul'a nakledilmiş olması muhtemeldir. Nitekim 1782 tarihinde Mısır valisi ve kadısına bir ferman gönderilerek helvahaneden tayin edilen mübaşirin sefinesiyle Dersaadet'e aktarılması emredilmiştir.⁴⁷ Her şartta, söz konusu güzergâhın takibi güç ve canlı akreplerle kat etmesi son derece zor bir mesafe olduğu belirtilmelidir. Nihayetinde saraya ulaşan akrepler helvahanede "*nefs-i nefîs-i hümayûn hazret-i cihândâr için*"⁴⁸ bir üretim sürecine girecektir.

Mevzubahis *cihândâr* Sultan I. Abdülhamid (salt.1774-1789) olsa da hem kendisi hem de selefi III. Mustafa'nın (salt. 1757-1774) yaşadığı yıllar Rusya ile mücadele ekseninde geçen kaotik bir zamanı kapsıyordu. *Akrep-i mahrûk* tedariklerinin resmî yazışmalarda sıkça geçtiği 1763-85 yıllarının bu bakımdan son derecede çalkantılı bir dönem ol-

40 Jürgen Wasim Frembgen, "The Scorpion in Muslim Folklore," *Asian Folklore Studies* 63/1 (2004): 97.

41 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, "Evsâf-ı Amel-i Me'âcin-i Tiryâk-ı Fârûk-ı A'zam," *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, X. cilt, yay. haz. Robert Dankoff vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), Y120b.

42 İbn-i Sinâ, *El-Kânûn Fî'l-Tıbb*, II, 483; Hüseyin Arıkan, "Geleneksel Tıpta Akrep Venomu Üzerinde Terapötik Uygulamalar," *Akrepler "Yaşayan Fosiller"*, yay. haz. H. Arıkan, E. Akçiçek (Ege Üniversitesi Yayınları: İzmir, 2022), 56.

43 Riddle, *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*, 135.

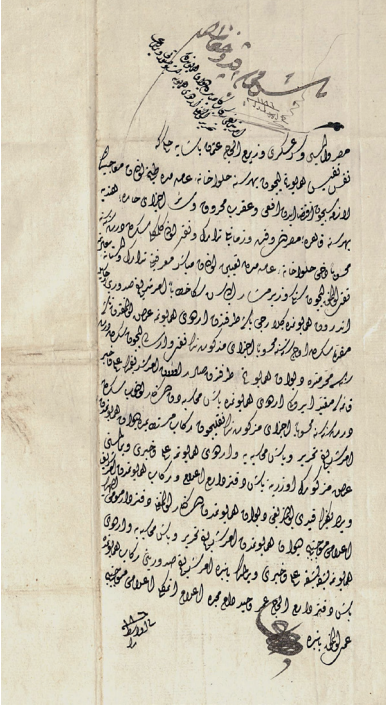
44 BOA, C.SM. 86.4344. H. 1186 (M. 1772).

45 AE. SABH.I. 27. 2101 H. 1198 (M. 1784).

46 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, "kafes" (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1077.

47 BOA, C.SM. 6.275. H.1196 (M. 1782).

48 AE. SABH.I. 27. 2101, H. 1198 (M. 1784).

Görsel 4. BOA, C.SM. 86.4344. H. 1186 (M. 1772).

fark etmemizi mümkün kılmaktadır. Canlıların yaşam biçimleri, davranışları ve anlatılarını birlikte değerlendirmek, zararlı/yararlı algısının söylem ve literatürdeki ifadelere nasıl yansıdığını anlamamızı sağlayacaktır. Bu sayede ikiliklerden bağımsız, hayvansal dönüşün eşliğinden geçerek bir okuma yapma imkânı doğmaktadır. Zira devletin ve belgelerin dili kâr ve zarar tespitine yatkınken, kültür ve edebiyatın dili ile maddi kültürün imgeleri ayrı birer hikâye anlatır. Tarih yazıcısına ise belge dilinin ve zıtlıkların kıskacından çıkarak anlatıyı farklı şekillerde okuyabileceği yeni mercekler görünür hale gelmektedir.

duğunu görüyoruz. Çeşme’de donanmanın yakılması (1770), Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) gibi Rusya ile gerçekleştirilen askeri ve siyasi mücadeleler döneme damgasını vurur. Akabinde 1788 yılında Özi’nin Rus tarafından ele geçirilmesi üzerine I. Abdülhamid’in müteessir olduğu ve geçirdiği rahatsızlık sonucu hayatını kaybettiği bilinir.⁴⁹ Her iki sultanın yatıştırıcı nitelikte macunlara ihtiyaç duymuş olmaları muhtemel görünmektedir. Ancak söz konusu macunun hangi amaçlarla kullanıldığı hususu net değildir. Mevcut anlatılar yalnızca, tiryâkın tedbir amaçlı ya da panzehir olarak tüketildiğini gösterir. Sarayda tüketilmek üzere Mısır’dan akrebin temininin on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar sürdüğünü merkez-taşra, ulaşım ağları, saray içi etkileşimler ekseninde takip etmek mümkündür.

Nihai olarak akrebin Osmanlı sarayına yolculuğunu gösteren bu belgeler görünenden daha çoğunu anlatır. Doğanın bir bütün olarak ele alınması, insanın ve hayvanın ilişki ağlarıyla bu bütünün ayrılmaz bir parçası olduğunu

⁴⁹ Mustafa Nuri Paşa, “Sultan I. Abdülhamid Han’ın Vefatı ve Sultan III. Selim Han’ın Tahta Çıkışı,” *Osmanlı Devleti Tarihi: Netayıcı'l-Vukûat Olayların Sonuçları-Cilt I-IV*, yay. haz. Seyir Ali Kahraman (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2025).